

TIPARE DIN ATELIERELE CERAMICE DE LA POTAISSA

Mariana Pîslaru

Cercetările arheologice recente (2005-2006) la poalele sudice ale „Dealului Zânelor” din sud-vestul Potaissei au scos la lumină 14 cuptoare de ars ceramică, gropi de extracția lutului sau pentru depozitarea deșeurilor, urmele unor construcții cu ziduri din piatră sau pereți din lemn, o fântână și o impresionantă cantitate de fragmente ceramice, dar și numeroase vase întregi, rebuturi din timpul arderii, mai multe monede și două fibule. Dintre cuptoare provine un cuțit, probabil pentru tăiat lutul; o dălțiță din fier și un mâner din os cu două impresiuni dreptunghiulare, ce putea servi la decorarea ceramicii. Tot aici s-au găsit și trei tipare (Pl. IV), care fac subiectul acestei studii. Toate piesele au intrat în colecțiile Muzeului de Istorie Turda¹.

Aceste descoperiri au survenit în zona identificată de specialiști drept „cartierul meșteșugarilor” pe baza cercetărilor mai vechi². În zonă s-au descoperit până în prezent 20 de cuptoare de ars ceramică. Din dispunerea pe orizontală și tehnica de construcție a cuptoarelor se profilează funcționarea a două ateliere la numai 60 m unul de altul³. Prin urmare, grupului de șase cuptoare descoperit în 1964 i se alătură alte șase cuptoare, cercetate de noi în 2006, ce constituie, probabil împreună, un atelier (1), iar cele opt cuptoare (cercetări din 2005) amplasate la cca 50 m spre nord, pe drumul de acces pe Dealul Zânelor formează, probabil, un alt atelier (2).

Tipar de opaiț. Din atelierul 1, din interiorul construcției cu zid din piatră și pavimentată cu pișcoturi (de pe o suprafață de cca 2 m s-au cules cca 40 de pișcoturi) provine **tiparul părții inferioare de opaiț (rezervorul) cu un singur arzător** (*monolychnis*), din lut gălbui-cărămiziu foarte deschis, pastă semifină, fără șampilă. Inv. 16782 (Pl. I). Tiparul prezintă o bună stare de conservare, fiind doar puțin ciobit pe partea inferioară. Dimensiuni: 12,9 cm (lungime) x 8 cm (lățime) x 6,3 cm (înălțime), cu pereții groși de 1- 1,4 cm. La mijloc, pe ambele părți, apar două urechiușe de cca 1 cm lăsate pentru îmbinarea cu jumătatea superioară a tiparului. De asemenea, în pereți, la 2,5 cm de urechiușe, apar două impresiuni dreptunghiulare de 1,2 cm și adânci de 0,5 cm, ce serveau tot ca elemente de îmbinare, iar pentru o mai bună îmbucare peretele tiparului a fost puțin subțiat la „buză”. Șanțulețul circular din interiorul tiparului va conferi viitorului opaiț un fund inelar. După forma tiparului, opaițele aveau toartă supraînălțată. Dimensiunile pieselor confecționate cu acest tipar erau de 9,9 x 5,6 cm.

¹ Prezentarea amplă a acestor descoperiri se va face într-un studiu aparte în curs de apariție.

² Mitrofan 1964, p. 517-523; Căținaș 1980, p. 81-114; Bărbulescu 1994, p. 109-115.

³ În stadiul actual al cercetărilor cele 20 de cuptoare se concentrează în două locuri: 12 cuptoare pe str. Alba Iulia F.N. și actuala șosea de la ieșirea din Turda spre sud și opt cuptoare pe drumul de acces pe Dealul Zânelor. Eventuale investigații suplimentare vor lămurii planimetria cartierului meșteșugăresc, până atunci însă nu putem decât să facem unele presupuneri.

Partea inferioară a unui alt tipar de opaițe s-a găsit la Potaissa de mai multă vreme, undeva pe malul drept al Arieșului. Acesta avea incizat în interior literele MSD, interpretate de M. Macrea drept ștampila lui Manius Servius Donatus, proprietarul unei cărămidării din Ulpia Traiana Sarmizegetusa⁴. N. Branga însă se îndoieste că Manius Servius Donatus ar fi fabricat și opaițe, deoarece în cuptorul său de la Ulpia acestea nu au fost găsite⁵. M. Bărbulescu a observat că în realitate, ștampila trebuie citită, în pozitiv, *D(O?)SM*⁶. Acest tipar, varietatea și numărul mare de opaițe ce provin de la Potaissa, din castru sau din oraș (Ana Cătișăș – cercetat cca. 300 opaițe de lut⁷), erau indicii că măcar o parte din lucernele de la Potaissa se fabricau în localitate. Recenta descoperire, chiar în atelier, a unui tipar, confirmă producția locală de opaițe de lut.

Tipar de medalion. Șanțul de drenare a zonei aferente atelierului 1 a fost umplut la un moment dat cu rebuturi de atelier (vase ciobite la buză sau vase deformate în timpul arderii). Printre aceste artefacte se numără și un **tipar de medalion** din lut fin, de culoare cenușiu – cărămizie, cu bucăți fine de mică, ciobit puțin pe margine încă din antichitate. Tiparul are formă circulară, cu un diametru variind între 5,7 și 6 cm și o grosime de 1 cm pe margine. Inv. 16783 (Pl. II). Pe partea opusă decorului, piesa are o „apucătoare” de cca 1,5 cm, executată prin prinderea pastei moi între degetul mare și arătător, fiind vizibile amprentele acestora. Imaginea înfățișează în negativ un cerb alergând spre stânga, executat prin poansonare în lutul proaspăt. Decorul nu s-a imprimat perfect, astfel piciorul drept posterior este mai slab vizibil. Între corpul și coarnele cerbului se observă un mic orificiu, rezultat în momentul aplicării imaginii. Conturul tiparului nu este perfect circular, forma acestuia fiind oarecum adaptată modelului, așa încât animalul atinge marginile cu toate picioarele, cu vârful botului, cu o ureche și o pereche de coarne. Deși ciobirea de pe marginea piesei nu a afectat decorul, tiparul a fost, probabil, aruncat cu alte deșeuri.

Din descoperirile de la Potaissa, până în prezent nu se cunoaște nici un fragment ceramic cu asemenea medalioane. De altfel, dintre medalioanele sau tiparele de medalioane din Dacia⁸, analogii parțiale cu tiparul de la Turda pot fi remarcate doar pe vasul descoperit la Drumul Carului (jud. Brașov)⁹. Cât privește funcționalitatea tiparelor de medalioane, părerile sunt împărțite: unii cercetători susțin că serveau la obținerea unor medalioane din lut aplicate ulterior pe vase¹⁰, în timp ce alții cred că tiparele foloseau la decorarea unor prăjituri rituale¹¹

⁴ Macrea 1944-1948, p. 302-303

⁵ Branga 1974-1975, p. 89

⁶ Branga 1974-1975., p. 115, n. 44.

⁷ Cătișăș 2002 (ms).

⁸ Cociș, Ruscu 1995, p. 121-135, sunt prezentate 43 de tipare de medalioane sau medalioane, reprezentând divinități sau scene erotice.

⁹ Costea 1993, p. 163-168. Sub buza vasului sunt aplicate mai multe reliefuri cu chipul lui Dionysos tânăr. Un alt medalion, de cca 28 x 24 mm, înfățișează un cerb spre dreapta, cu picioarele îndoite în poziție „indiană”.

¹⁰ Déchelette 1904, p. 245 *sqq*; Renard, Deroux, Thirion 1981, 4, p. 768; Cociș, Rogozea, Chițu 1988, p. 250.

¹¹ Ruscu 1992, p. 125-134.

sau pentru realizarea de medalioane de sine stătătoare¹². Prezența într-un atelier ceramic a unui asemenea artefact nu ne edifică în totalitate asupra funcționalității. Tiparul fiind din lut, este evident că reprezintă produsul unui olar ce putea fi folosit ulterior în decorarea produselor alimentare sau să servească aceluiași olar drept proprie unealtă în decorarea vaselor. Totuși, în cazul nostru¹³, decorul care imită modelul de pe *terra sigillata* vine să indice că medalioanele erau aplicate pe vase ceramice. La nivelul descoperirilor arheologice din Dacia se remarcă disproporția între numărul tiparelor de medalioane (pe care predomină temele mitologice sau divinități din panteonul greco-roman: Serapis, Mars, Mercur, Pan, Minerva, Venus, Ceres etc.¹⁴ sau efigii de împărați¹⁵) și numărul vaselor ceramice decorate cu medalioane aplicate (medalioane fragmentare sau întregi de pe vase provin de la Drobeta, Apulum, Alburnus Maior, Romula, Tibiscum etc.¹⁶).

Tipar de mâner de patera. Din atelierul 2, din preajma cuptorului 4 provine un **tipar de mâner plat de patera**, cu laturile curbate și extremitatea terminală dreaptă, din lut gălbui fin, intact. Dimensiuni: 8,7 cm (lungime) x 4,4-7,4 cm (lățime) x 2,2 cm (înălțime). Decor în relief, reprezentând o plantă stilizată cu 24, respectiv 28 de frunze de-a lungul unei tije foarte subțiri, flancată de două triunghiuri, în interiorul cărora sunt redată două puncte proeminente. Tiparul este extrem de îngrijit lucrat. Inv. 16781 (Pl. III).

Analogii: două tipare similare, dar cu mai puține frunzulițe, provin de la Miercurea Sibiului și de la Micăsasa, iar anse cu acest decor, îngrijit lucrat, se cunosc la Buciumi, Apulum, Napoca și Porolissum¹⁷. Din Potaissa provine și un alt tipar de ansa de patera, care-l reprezintă pe Liber Pater. Despre proveniența acestuia se afirmă că s-ar fi găsit pe Dealul Șuia, în preajma mormintelor romane. Este dificil să explicăm prezența unui tipar în sau între morminte; mai mult, piesa provenind dintr-o colecție particulară, o confuzie privitoare la locul descoperirii, nu este exclusă¹⁸, astfel încât suntem tentați să credem că tiparul provine din zona cartierului meșteșugăresc de pe Dealul Zânelor (unit cu Dealul Șuia la extremitatea lor vestică).

Încadrare cronologică: Despre mânerul de patera¹⁹ se afirmă că cel mai frecvent tip este „ansa plată, cu extremitatea dreaptă și laturile arcuite”, având ca decor planta stilizată sau vrejul viței de vie, tip răspândit pe întreaga durată a stăpânirii romane²⁰. Prin urmare tiparul de

¹² Popilian, Bordea 1973, 254. Producția de medalioane începe sub Traian, sau chiar anterior domniei acestuia și continuă până la sfârșitul sec. III d.Hr.

¹³ Diaconescu 1999-2000, p. 266 este de părere că relieful din templul lui Liber Pater, înfățișând un satir și o menadă dansând, reprezintă o piesă de sine stătătoare și nu o parte dintr-un vas.

¹⁴ Popa 1959, p. 469-471; *Idem* 1965, p. 231-235; Moga 1978, p. 161-167; Renard, Deroux, Thirion 1981, p. 769, n. 7; Audin, Vertet 1975, p. 104-110. De pe valea Rhonului provin numeroase tipare de medalioane, ce înfățișează predominant scene clasice ale religiei greco-romane, nelipsind, însă, scenele erotice sau cele cu lupte de gladiatori.

¹⁵ Cociș 1987, p. 175-176.

¹⁶ Benea 1976, p. 55-61; *Eadem* 1977, p. 161-168; Popilian, Bordea 1973, p. 253-254.

¹⁷ Rusu-Bolindeț 1997, p. 330.

¹⁸ Țigăra 1960, p. 204-205.

¹⁹ Rusu-Bolindeț 1997, p. 323-388; *Eadem* 1997a, p. 101-164.

²⁰ Rusu-Bolindeț 1997, p. 335, Pl. 21.

ansă de patera nu constituie element de datare pentru funcționarea „Atelierului 2”. De altfel, nici monedele din bronz emise de membrii dinastiei Antoninilor găsite acolo nu permit o încadrare cronologică mai restrânsă.

În schimb, existența mai multor faze constructive asigură funcționarea „Atelierului 1” și în secolul III. De asemenea, cea mai târzie monedă din tot complexul de cuptoare, un antoninian suberat de la Herennius Etruscus (*Traianus Decius: Herennius Etruscus* 249-251), s-a descoperit în acest atelier.

Des moules des ateliers céramiques de Potaissa

(Résumé)

Par les recentes recherches archéologiques de Potaissa (aujourd'hui Turda), dans l'endroit connu pour la production de la céramique romaine, un véritable quartier des potiers („Dealul Zânelor” – „La coline des Féés”), on a découvert plusieurs fours et bon nombre de fragments céramiques, mais aussi de vases entiers.

On a découvert trois moules: le moule de la partie inférieure d'une lampe *monolychnis* (fig. I), le moule d'une anse de *patera*, avec des motifs végétaux stylisés (fig. III), et le moule d'un médaillon d'applique représentant un daim (fig. II).

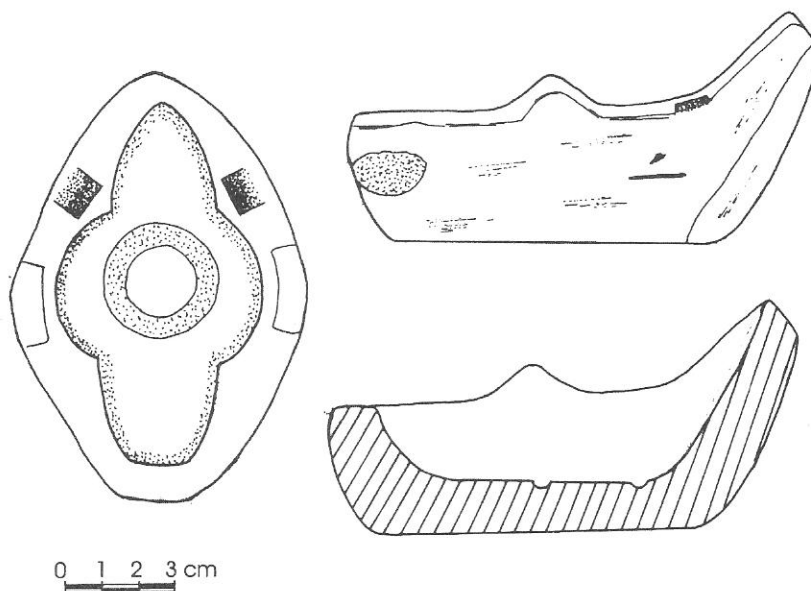
Bibliografie

Audin, Vertet 1975	Audin, A., Vertet H., <i>Les médaillons d'applique</i> , în <i>Les dossiers de l'archéologie</i> , 9, 104-110.
Bărbulescu 1994	Bărbulescu, M., <i>Potaissa. Studiu monografic</i> , Turda
Benea 1976	Benea, Doina, <i>Câteva fragmente de vase votive descoperite la Drobeta</i> , în <i>Drobeta</i> ,
Benea 1977	Benea, Doina, <i>Tipare și medalioane de ceramică din colecția Muzeului Banatului</i> , în <i>Banatica</i> , IV, p. 161-168.
Branga 1974-1975	Branga, N., <i>Tegulae privatae din Ulpia Traiana Sarmizegetusa</i> , <i>Sargetia</i> 11-12, p. 81-100
Cătinaș 1980	Cătinaș, Ana, <i>Ceramica romană de la Potaissa – Str. Cheii</i> , în <i>Potaissa. Studii și comunicări</i> , II, 81-114
Cătinaș 2002	Cătinaș, Ana, <i>Opaițe romane de la Potaissa</i> , diss. Cluj-Napoca (ms).
Cociș 1987	Cociș, S., <i>Tipare romane de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa</i> , în <i>SCIVA</i> , 2, 38, 175-176.
Cociș, Rogozea, Chițu 1988	Cociș, S., Rogozea, P., Chițu, Șt., <i>Note privind câteva tipare și vase cu medalioane în relief din Dacia romană</i> , în <i>Apulum</i> , XXV, 250 sqq.
Cociș, Ruscu 1995	Cociș, S., Ruscu, D., <i>Reliefmedaillons und Tonmatrizen aus Dakien</i> , în <i>RCRF Acta</i> 34 (Alba Regia, XXV, 1994), Székesfehérvár, 121-135.
Costea 1993	Costea, F., <i>Două piese ceramice romane descoperite la Drumul Carului (jud. Brașov)</i> , în <i>EphNap</i> , 3, 163-168.

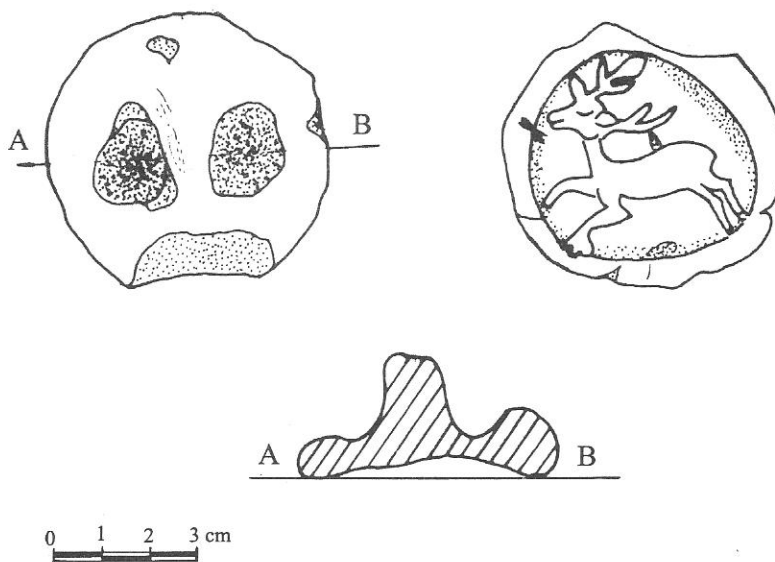
Tipare din atelierile ceramice de la Potaissa

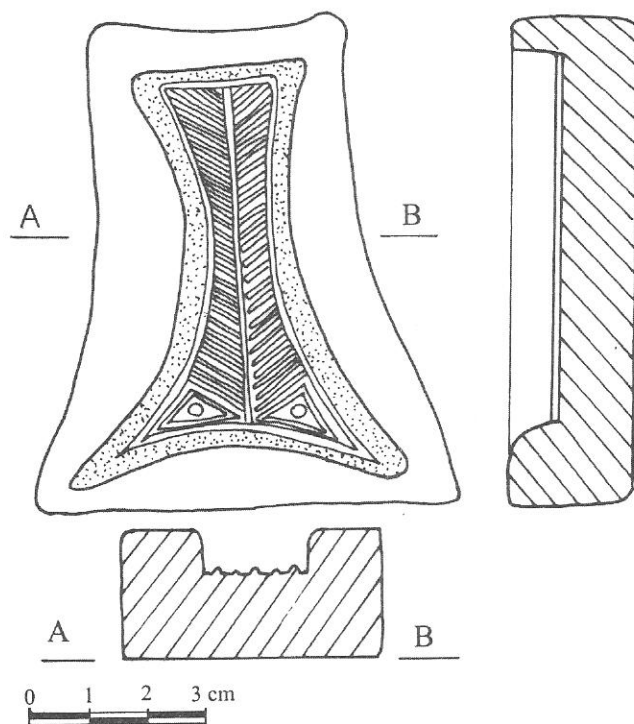
Déchelette 1904	Déchelette, J., <i>Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine</i> , 2, Paris, 4, <i>Vases à reliefs d'applique</i> , 245 sqq.
Diaconescu 1999-2000	Diaconescu, Al., <i>Un nou relief ceramic din Apulum</i> , în EphNap, 9-10
Macrea 1944-1948	Macrea, M., <i>Iarăși despre Manius Servius Donatus</i> , în AISC 5, p. 302-303
Mitrofan 1964	Mitrofan, I., <i>Descoperiri arheologice la Potaissa</i> , în ActaMN, 6, 517-523
Moga 1978	Moga, V., <i>Tiparele romane pentru produse ceramice de la Apulum</i> , în Apulum, 16, 161-167.
Popa 1959	Popa, A., <i>Serapis, Esculap și Higyia pe un tipar de la Apulum</i> , în SCIV, 10, 2, p. 469-471.
Popa 1965	Popa, A., <i>Două tipare de lut dedicate lui Serapis și Ceres</i> , în StCom Sibiu, 12, 231-235
Popilian,	Poenaru-Bordea 1973 Popilian, Gh., Poenaru-Bordea, P., <i>Date noi privind cultele de la Romula- Malva în lumina vaselor cu figuri în relief</i> , în SCIV, 24/2, 239-257.
Renard, Deroux, Thirion 1981	Renard, M., Deroux, C., Thirion, E., <i>Le moule de médaillon d'applique trouvé à Amay (Belgique). Un important objet en rapport avec le culte d'Attis en Gaule septentrionale</i> , în Latomus, 40, 4, 768 sq
Ruscu 1992	Ruscu, D., <i>Über die Kuchenmatrizen aus dem Heiligtum des Liber Pater von Apulum</i> , în EphNap, 2, 125-134.
Rusu-Bolindeț 1997	Rusu-Bolindeț, Viorica, <i>Griffe Keramischer Paterae aus dem Römischen Dakien</i> , în ActaMN, 1, 34, p. 323-338
Rusu-Bolindeț 1997 a	Rusu-Bolindeț, Viorica, <i>Beiträge zur Kenntnis des täglichen Lebens der Römischen Soldaten in den Dakischen Provinzen. Contribuții la cunoașterea vieții materiale a soldatului roman în provinciile dacice</i> , Cluj-Napoca, 101-164.
Țigara 1960	Țigăra, I., <i>Necropolele de la Potaissa</i> , în ProblMuz, 204-205.

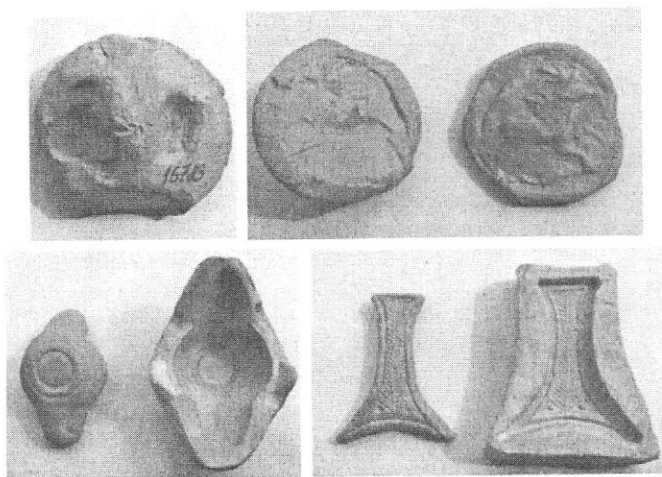
Pl. I. Tipar de opaiț (rezervorul).

Pl. II. Tipar de medalion.

Pl. III. Tipar de mâner de patera

Pl. IV. Tipare de la Potaissa